

TÜRKİYE’NİN KARA KUTUSU: “LOZAN ANTLAŞMASI”

Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, 29 Eylül 2016 tarihinde Beştepe’de muhtarlarla buluşma toplantısında yaptığı konuşmada tarihi bir tartışmayı tekrar gündeme taşımıştı. Erdoğan konuşmasında, *“1920’de Sevr’i gösterdiler, 1923’te bizi Lozan’a ikna ettiler. Ege’de, bağırın sesinin duyulacağı adaları biz Lozan’da Yunan’a verdik. Birileri de Lozan’ı ‘zafer’ diye yutturmaya çalıştı. Zafer mi bu? Lozan’da masaya oturanlar o anlaşmanın hakkını veremediler. Onlar veremedikleri için şimdi biz sıkıntı yaşıyoruz”*¹ diyerek resmî tarih tezlerinin aksine Lozan Antlaşması’nın “zafer” olarak değerlendirilemeyeceğini en üst perdeden dile getirmişti.

Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın Lozan Antlaşması’nı gündeme getirmesinin zamanlaması dikkat çekiciydi. Cumhurbaşkanı’nın bu hamlesinin 15 Temmuz darbe girişimi sorası gelişmelerle bağlantısı söz konusudur. Zira darbe girişimi sonrası Türkiye’nin ABD başta olmak üzere Batı ile ilişkileri gergin bir seyir izlemeye başlamıştır. Türkiye’nin o süreçte başlayan Musul² operasyonunda aktif rol alma girişimleri de göz önünde bulundurulduğunda, Erdoğan’ın Lozan çıkışının özellikle hangi mihraklara yönelik gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Ayrıca Lozan çıkışının, içerideki “ulusalcı” kesimlere “yeni dönemin kendileri tarafından domine edilmeyeceği” mesajını da içerdiği söylenebilir. Aradan geçen yaklaşık on aylık sürede Türkiye, Musul operasyonlarında aktif rol alamadığı gibi “ulusalcı” kesimlerin 15 Temmuz darbe girişimi sonrasında başta ordu olmak üzere önemli devlet kurumlarında yeniden örgütlendikleri iddiaları da gündemdeki yerini korumaktadır. Dolayısıyla Musul operasyonunu gerçekleştiren uluslararası koalisyon Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın Lozan’la ilgili itirazını dikkate almamıştır. Lozan’ı sahiplenen “ulusalcı” kesimin Cumhurbaşkanı’nın itirazları ile ilgili sert eleştirileri ise bu kesimin Lozan’ı, laikliğin ve kendilerinin sistem içindeki konumları ile doğrudan ilişkilendirmelerinden kaynaklanmaktadır.³

Lozan Antlaşmasının gerçek mahiyetinin ne olduğu, daha açık bir ifadeyle “zafer mi, yoksa hezimet mi?” olduğu, kamuoyunda uzun yıllardan beri tartışılan bir husustur. Lozan Antlaşmasının, “Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşunu mu, yoksa Osmanlı İmparatorluğu’nun

¹ <http://www.sabah.com.tr/gundem/2016/09/29/cumhurbaşkanı-erdogan-lozanda-masaya-oturanlar-o-masanin-hakkini-veremedi> Erişim Tarihi: 25.07. 2017

² Musul sorunu, Lozan Antlaşması’nda nihai olarak çözüme kavuşturulmamıştır. Ancak Lozan, Musul’un Türkiye’nin elinden resmî olarak çıkmasının başlangıcı olarak değerlendirilebilir.

³ Bkz. <http://odatv.com/perincekten-erdogana-agir-sozler-3009161200.html>, Erişim Tarihi: 25.07. 2017

yıkılışını mı ilan ettiği; Türkiye'nin sadece coğrafi sınırlarını mı çizdiği, yoksa siyasi yapısına da müdahale ederek rejimin karakterini de mi belirlediği"⁴ soruları önem arz etmektedir.

Resmî tarih anlatımına göre Lozan Antlaşması, 24 Temmuz 1923 tarihinde İsviçre'nin Lausanne (Lozan) şehrinde Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) temsilcileriyle⁵ başta itilaf devletleri olmak üzere birçok gözlemci ülkenin katıldığı, uzun süren görüşmeler sonrasında imzalanan barış antlaşmasıdır. Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin var oluşunun tapusu ve bağımsızlığının tescillenmesidir.

Lozan antlaşmasının orijinal metni, ekleri ve Fransızca karşılığıyla 357 sayfadır. Bunun yanı sıra "gizli" maddelerin de olduğuna dair iddialar bulunmaktadır. "Gizli" olduğu ifade edilen bölümler bir yana, elimize ulaşan gerçek metin dahi uzun bir dönem saklı tutulmaya çalışılmıştır. Antlaşma metni, yaklaşık 55 yıllık bir süre zarfında siyasiler, akademisyenler hatta Dışişleri Bakanlığı'na mensup bürokratlar tarafından bile tetkik edilememiştir.

Uluslararası Antlaşmalar Hukukuna göre, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu belgesi niteliğinde olan Lozan Antlaşmasının balmumu mühürlü nüshası, Fransa Dışişleri Bakanlığı arşivlerinde bulunmaktadır. Fransız Dışişleri Bakanlığı tarafından hazırlanıp tasdiklenen resmî kopyalar ise ilgili devletlere dağıtılmıştır. Söz konusu nüshalardan biri de Türkiye'ye verilmiş, ancak nüsha Dışişleri Bakanlığı'nın mahzenlerine atılmıştır. Antlaşma metni ancak 1978'de, Dışişleri Bakanlığı Arşiv Dairesi Başkanı Kemal Girgin tarafından kurulan özel bir ekip tarafından bulunabilmiştir. Girgin, metnin bulunması hususunda, "*Kasaları açamadığımız için MİT'ten uzman istedik. Kasaların bir kısmı MİT mensupları tarafından maymuncukla açıldı. Son bir kasa kaldı. Onu maymuncukla açmak mümkün olmadığı için oksijen kaynağı ile açtılar. Kasa açılınca hepimizi şaşırtan bir şey oldu. Kasanın içinde, Lozan Antlaşması'nın orijinal metni (orijinalden tasdikli) duruyordu*" demiştir.⁶

Lozan Antlaşmasının maddeleri, 1978 yılından sonra da kamuoyuna açıklanmamış, ancak Ali Babacan'ın 2003'te Dışişleri Bakanı olmasıyla tam olarak yayımlanmıştır. Dolayısıyla o tarihe kadar Lozan Antlaşması hakkında kitap ve makaleler yazan kimseler bile antlaşma metnini görmemişlerdir.

⁴ Abdulkadir TURAN: **Batı, Türkiye ve İslâm**, Dua Yayıncılık, İstanbul 2015, s.191.

⁵ Kurtuluş Savaşı'ndan sonra itilaf devletleri, hem TBMM hükümetini hem de İstanbul Hükümeti'ni Lozan'a ayrı ayrı çağırılmış, bunun üzerine TBMM saltanatı 1 Kasım 1922'de kaldırmıştır. Cumhuriyet ise Lozan'ın akdedilmesinden üç ay sonra ilan edilmiştir. Görüldüğü üzere Lozan'daki temsilci heyeti, bir devlet adına değil bir hükümet adına katılım göstermiştir.

⁶ <http://www.dogruhaber.com.tr/yazar/abdulkadir-turan/4930-lozan-anlasmasi-gizimini-koruyor/> Erişim Tarihi: 25.07.2017

Lozan Antlaşmasının üç temel bölümden oluştuğunu söylemek mümkündür:

- ❖ Azınlık hakları ve dolayısıyla Batılı güçlerin Türkiye üzerindeki vesayeti ile ilgili maddeler,
- ❖ Duyûn-u Umûmiye ile ilgili maddeler,
- ❖ Türkiye sınırlarını belirleyen maddeler.

Antlaşmada, Osmanlı Devleti'nin terk etmek durumunda kaldığı topraklarla ilgili bir bölüm bulunmamaktadır. Batılı güçler, sadece Anadolu'da kurulacak yeni devleti “denetim altında tutup sınırlandıracak” bir antlaşma metni oluşturmuşlardır. Daha açık bir ifadeyle Lozan Antlaşması, Batı'nın Türkiye'nin siyasî sistemi ve coğrafi sınırları üzerindeki “vesayetini” tescilleyen bir antlaşmadır. Bu açıdan, Türkiye'nin iç ve dış politik duruşunu da derinden etkilemiştir. TBMM⁷, bu antlaşmaya kadar içeride İslâmî kesimlerle; dışarıda Türk dünyasından Azerbaycan; İslâm dünyasından ise Libya muhalefeti gibi güçlerle sıcak ilişkilere sahip olmasına rağmen antlaşma sonrası “içe kapanık” bir tutum sergilemiştir.

Lozan Antlaşması ile Türkiye, “laik bir ulus-devlet” formatına bürünmüştür. Lozan'dan önce Türkiye'nin iki aslî kurucu unsuru Türkler ve Kürtler iken Lozan'dan sonra ulus-devlet anlayışı gereğince Kürtler paydaşıktan çıkarılmıştır. Diğer yandan hilafet kurumunun faaliyetlerine son verilerek dışarıda Müslüman dünyayla bağlar koparılmış ve Batı karşısında İslâm dünyasının siyasi birliktelik tesis etme ihtimali engellenmeye çalışılmıştır. İçeride ise İslâm, devlet mekanizmasının dışına itilmiş; toplumsal hayatın bütün unsurları laik bir dünya görüşü çerçevesinde şekillendirilmiştir. Ayrıca Lozan Antlaşması'nda önemli bir yer tutan “azınlıklar” ile ilgili, Anayasa ile dahi değiştirilemeyecek maddeler -37'nci maddeden 44'üncü maddeye kadar-, Türkiye'nin iç işlerine karışma yolunu açmış, yasa yapma hakkını sınırlamış ve laik bir hukuk sistemini tartışılmaz olarak dayatmıştır.⁸

Lozan Antlaşması'nın ne zamana kadar geçerliliğini koruyacağı da önemli bir tartışma konusudur. Bazı kimseler antlaşmanın, “yüz yıl” geçerli olacak şekilde akdedildiğini söylemekte ise de; Lozan'ın ne zamana kadar yürürlükte kalacağı antlaşma metninde hüküm altına alınmamıştır. Ayrıca uluslararası hukukta milletlerarası antlaşmaların, süresi nihayete erse bile uluslararası örf ve adet hukuku haline geldiği ve böylece tarafları bağladığı ilkesel olarak kabul edilmektedir. Bu çerçevede, Lozan Antlaşması'nın geçerlilik süresinin “2023

⁷ 1. TBMM'nin Lozan Antlaşması'nı onaylamadığı için feshedildiği bilinmektedir. Ayrıca söz konusu süreçte 1. TBMM'nin muhalif isimlerinden Trabzon milletvekili Ali Şükrü Bey'in suikasta uğramasının arka planındaki gerekçelerden birinin de Lozan görüşmeleri olduğu söylenebilir.

⁸ Antlaşmanın ilgili maddeleri analizimizin ekinde, olduğu gibi verilmiştir.

yılında”⁹ kendiliğinden sona ermesi mümkün görünmemektedir. Buna mukabil 1936 Montrö Antlaşması ve 1938 Hatay’ın ilhakı gibi hususlar göz önünde bulundurulduğunda, kritik süreçlerde “fiilî” durumların oluşturulabildiği görülmektedir.

Sonuç olarak, devletin en üst mercii olan Cumhurbaşkanı tarafından “Türkiye’nin kara kutusu” olarak nitelendirilebilecek Lozan Antlaşması’nın tartışmaya açılması önem arz etmekteydi. Tartışmanın, uluslararası güçleri ve içerideki “ulusalci” kesimleri oldukça tedirgin ettiği görülmektedir. Bu tedirginliğin esas nedeni, Türkiye’nin kendisine biçilen rollerin dışına çıkarak inisiyatif alma girişimlerinde bulunmasıdır. Ayrıca bir ülkenin kuruluş antlaşmasının neden uzun yıllar mahzenlerde anahtarı olmayan kasalar içerisinde tutulduğu ve daha sonra bulunduğu halde içeriğinin neden kamuoyuna açıklanmadığı merak konusudur. Lozan ile ilgili tartışmaların üzerinden 94 yıl geçmiş olmasına rağmen devam etmesinin önemli bir sebebi de antlaşmanın öneminin yanı sıra söz konusu “gizemi”nin hâlâ çözülmemiş olmasıdır.

Lozan’ın gizeminin çözülmesi ile kalınmamalı; Lozan’ın Türkiye siyasetine getirdiği kısıtlama tartışmaya açılarak antlaşmanın özünün açığa çıkması sağlanmalı, bununla birlikte antlaşmanın dış politikada sahadaki karşılığının ne olduğu ve bunun nasıl değiştirilebileceği yeniden değerlendirilmelidir.

Ek: Lozan Antlaşmasının Azınlıklarla İlgili Bölümü

AZINLIKLARIN KORUNMASI

Madde 37 — Türkiye, 38.den 48.e dek maddelerde belirtilen hükümlerin temel yasalar [Les Lois fondamentales] olarak tanınmasını ve hiçbir yasa, hiçbir yönetmelik ve hiçbir resmî işlemin bu hükümlerle çelişkili ya da onlara aykırı olmamasını ve hiçbir yasanın, hiçbir yönetmeliğin ve hiçbir resmî işlemin söz konusu hükümlere üstün sayılmamasını yükümlenir.

Madde 38 — Türkiye Hükümeti, doğum, milliyet, dil, soy ya da din ayırt etmeksizin, Türk halkının tümünün yaşam ve özgürlüklerini, en geniş biçimde korumayı yükümlenir. Türkiye'nin tüm halkı, kamu düzeni ve genel ahlak ile bağdaşmazlık göstermeyen her din, mezhep ya da inanışın gerek genel, gerek özel biçimde özgürce kullanılması hakkına sahip olacaktır. Müslüman olmayan azınlıklar, Türkiye Hükümetince ulusal savunma ya da kamu düzeninin korunması için ülkenin her yerinde ya da bir bölümünde alınan ve tüm Türk

⁹ Lozan Antlaşması’nın nihayete ermesiyle ilgili olarak “2023” yılına işaret edilmesi, “Yeni Türkiye”nin gelecek tasavvuru ve yeni nesil üzerinde motivasyon oluşturma hususlarıyla da ilgili olduğu söylenebilir.

yurttaşlarına uygulanan önlemler saklı kalmak koşulu ile dolaşım ve göç özgürlüğünden bütünü ile yararlanacaklardır.

Madde 39 — Müslüman olmayan azınlıklara mensup Türk yurttaşları Müslümanlarla özdeş medeni ve siyasal haklardan yararlanacaklardır. Türkiye'nin tüm halkı, din ayırt edilmeksizin yasa önünde eşit olacaktır. Din, inanç ya da mezhep farkı hiçbir Türk yurttaşının medeni ve siyasal haklardan yararlanmasına ve özellikle genel hizmetlere kabulüne, memurluğa ve yukarı derecelere ulaşmasına, ya da çeşitli meslekleri ve sanatları yapmasına bir engel sayılmayacaktır. Herhangi bir Türk yurttaşının gerek özel ya da ticaret ilişkilerinde, gerek din, basın ya da her türlü yayın konusunda ve gerek toplantılarda herhangi bir dili serbestçe kullanmasına karşı hiçbir sınır konulmayacaktır. Resmî dilin varlığı kuşkusuz olmakla birlikte, Türkçeden başka dil ile konuşan Türk yurttaşlarına yargıçlar önünde kendi dillerini sözlü olarak kullanabilmeleri için gerekli kolaylıklar gösterilecektir.

Madde 40 — Müslüman olmayan azınlıklara ilintili olan Türk yurttaşları hukuk bakımından ve fiilen öteki Türk yurttaşlarına uygulanan işlemlerin ve sağlanan güvencelerin tıpkısından yararlanacaklar ve özellikle harcamaları kendilerince yapılmak üzere, her türlü yardım, dinsel ya da sosyal kurumları, her türlü okul ve benzeri öğretim ve eğitim kurumları kurma, yönetme ve denetleme ve buralarda kendi dillerini özgürce kullanma ve dinsel ayinlerini serbestçe yapma bakımından eşit bir hakka sahip bulunacaklardır.

Madde 41 — Genel öğretim konusunda Türk Hükümeti, Müslüman olmayan yurttaşların önemli bir oranda yerleşmiş oldukları kentler ve kasabalarda, bu Türk yurttaşlarının çocuklarının ilkokullarda kendi dilleriyle öğretim görmelerini sağlamak üzere gerekli kolaylığı gösterecektir. Bu hüküm Türk Hükümetinin söz konusu okullarda Türk dilinin öğretilmesini zorunlu kılmasına engel olmayacaktır. Müslüman olmayan azınlıklara ilintili Türk yurttaşlarının önemli oranda buldukları kentlerde ya da kasabalarda, bu azınlıklar devlet bütçesi, belediye ya da benzeri bütçelerde eğitim, din ya da yardım amacıyla genel gelirlere verilecek paralardan yararlanma ve ödenek ayrılması konusunda hakça bir pay alacaklardır. Söz konusu paralar, ilgili kurumların yetkili temsilcilerine ödenecektir.

Madde 42 — Türkiye Hükümeti Müslüman olmayan azınlıkların aile ya da kişi statüleri konusunda, bu sorunların söz konusu azınlıkların törelerine göre çözümlenmesine uygun her türlü hükümleri koymayı kabul eder. İşbu hükümler Türkiye Hükümeti ile ilgili azınlıklardan her birinin eşit sayıda temsilcilerinden oluşan özel komisyonlarda düzenlenecektir. Anlaşmazlık olursa, Türkiye Hükümeti ile Milletler Cemiyeti Meclisi birlikte, Avrupalı hukukçular arasından bir üst hakem atayacaktır. Türkiye Hükümeti, söz konusu azınlıkların

kiliseleri, havraları, mezarlıkları ve öteki dinsel kurumlarına her türlü koruyuculuğu göstermeyi yükümlenir. Bu azınlıkların bugün Türkiye'de bulunan vakıflarına, dinsel ve yardım kurumlarına her türlü kolaylığı gösterecek ve izinleri verecek ve yeni dinsel ve yardım kurumları kurulması için, benzeri öteki özel kurumlara sağlanmış olan gerekli kolaylıklardan hiçbirini esirgemeyecektir.

Madde 43 — Müslüman olmayan azınlıklara mensup Türk yurttaşları, inançlarına aykırı ya da dinsel ayinlerini bozucu herhangi bir işlem yapmaya zorlanamayacakları gibi hafta tatilleri gününde mahkemelerde hazır bulunmaktan ya da herhangi bir yasal işlemin yapılmasından kaçınmaları nedeniyle, onların hiç bir hakkı ortadan kalkmayacaktır. Bununla birlikte, bu hüküm söz konusu Türk yurttaşlarının, kamu düzeninin korunması bakımından, öteki tüm Türk yurttaşlarının bağlı olduğu yükümlerden bağışık kılmayacaktır.

Madde 44 — Türkiye, işbu kesimin yukarıdaki maddelerinin, Türkiye'nin Müslüman olmayan azınlıklarına ilişkin bulunduğu ölçüde, uluslararası toplumu ilgilendirici nitelikte yükümler getirdiğini ve onların Milletler Cemiyetinin güvencesi altına konulmasını kabul eder. İşbu hükümler Milletler Cemiyeti Meclisi'nde çoğunluğun muvafakati olmaksızın karar olmaksızın değiştirilemeyecektir. Britanya İmparatorluğu, Fransa, İtalya ve Japonya Milletler Cemiyeti Meclisinde işbu maddeler konusunda, yöntemine uygun biçimde, çoğunlukla kabul edilecek olan her hangi bir değişikliği reddetmemeyi bu Antlaşma ile yükümlenirler. Türkiye, Milletler Cemiyeti Meclisi üyelerinden her birinin bu yükümlülüklerden herhangi birine aykırılık olması ya da olma tehlikesi üzerine, buna Meclisin dikkatini çekmeye yetkili olacağını ve Meclisin, duruma göre, uygun ve etkin sayılacak bir davranışta bulunabileceğini ve yönerge verebileceğini kabul eder. Bundan başka, Türkiye, işbu maddelere ilişkin hukuksal ya da edimsel sorunlarda, Türkiye Hükümeti ile bağıtlı öteki devletlerden herhangi biri ya da Milletler Cemiyeti Meclisi üyelerinden her hangi bir devlet arasında görüş ayrılığı ortaya çıkınca bu anlaşmazlığın, Milletler Cemiyeti Antlaşmasının 14. maddesi uyarınca, uluslararası nitelikte bir anlaşmazlık gibi sayılmasını kabul eder. Türkiye Hükümeti bu türden olan her hangi bir anlaşmazlığın, öteki taraf istemde bulunursa, uluslararası Daimi Adalet Divanına götürülmesini kabul eder. Daimi Divan kararı istinaf edilemeyip Milletler Cemiyeti Antlaşmasının 13. maddesi uyarınca verilmiş bir kararın güç ve hükmünün tıpkısına sahip olacaktır.